

Makedonska dinastija i Ptolomejevići u Egiptu

Šimović, Fran

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:166276>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Odjel za povijest

MAKEDONSKA DINASTIJA I VLADAVINA
PTOLEMEJEVIĆA U EGIPTU

Završni rad

Kandidat: Fran Šimović
Mentor: doc. dr. sc. Mladen Tomorad

Zagreb, 29. 6. 2018.

Sadržaj

1. UVOD	3
1.1. Historiografija i izvori	3
2. POVIJESNI PREGLED	4
2.1. Makedonska dinastija	4
2.2. Dinastija Ptolemejevića	5
3. ŽIVOT U PTOLEMEJSKOM EGIPTU	9
3.1. Administracija i podjela zemlje	9
3.2. Poljoprivreda i hortikultura	11
3.3. Ekonomija: nova struktura.....	12
3.3.1. Kovanje novca u Egiptu.....	13
3.3.2. Trgovina i transport.....	14
3.4. Društvo: Egipćani i Grci.....	15
3.5. Vojska: struktura i uloga.....	16
3.6. Religija i kultovi	18
3.6.1. Egipatski kultovi i njihovo širenje po Sredozemlju	19
4. ZAKLJUČAK	21
5. POPIS ILUSTRACIJA.....	22
6. BIBLIOGRAFIJA	23

1. UVOD

U ovom radu nastojat ću prikazati period egipatske povijesti tijekom grčke prevlasti. To razdoblje započinje dolaskom Aleksandra Velikog u Egipat 332. g. pr. Kr., a završava sa smrću zadnje egipatske kraljice Kleopatre VII. 30. g. pr. Kr., nakon čega Egipat postaje dio rimske države. U radu mi je cilj istražiti kako su egipatska država i društvo izgledali u tom razdoblju. Prvo ću ukratko opisati vladavine helenskih vladara Egipta i ovaj dio će biti više narativnog karaktera. U drugom dijelu, gdje je nalazi glavni fokus rada, pozabavit ću se samom egipatskom državom u helenističkom razdoblju. Na početku planiram opisati kako je administracija bila posložena te tko je sve u nju bio uključen. Zatim ću prikazat promjene u poljoprivredi, financijama i trgovini kao temeljnim gospodarskim granama te države. Jedno poglavlje ću posvetiti i suživotu između grčkog i egipatskog stanovništva. Na samom kraju osvrnuti ću se na iznimno učinkovitu politiku Ptolemejevića u svezi religije te kada i kako su egipatski kultovi započeli svoje širenje po Sredozemnom moru.

1.1. Historiografija i izvori

Povijest antičkog Egipta privlačila je veliku pozornost arheologa, lingvista, povjesničara i povjesničara umjetnosti još od početka 19. stoljeća. Međutim, taj interes se uglavnom odnosio na „faraonski“ period staroegipatske povijesti - Starog, Srednjeg i Novog kraljevstva, dok se na kraljevstvo Ptolemejevića gledalo samo kao zadnjom etapom staroegipatske povijesti. Taj stav se sporo mijenjao, dijelom zbog manjka izvora. Glavni izvor za ptolemejsku vladavinu predstavljaju grčki i rimski pisci - Strabon, Plutarh, Diodor Sicilski, Polibije i dr. Također važan materijalni izvor pružaju mnogi arheološki ostatci, pogotovo papirusi, koji nam daju uvid u svakodnevni život ljudi. U modernoj historiografiji postoji sve veći interes za to razdoblje, ali on je uglavnom raštrkan na različite interdisciplinarnе grane – povijest umjetnosti, arheologija, filologija, klasicizam, egiptologija i dr. Svejedno, očigledan je određeni manjak cjelovitih studija koje bi prikazale helenističko razdoblje povijesti Egipta u svim njegovim aspektima, od demografskih promjena na području delte do širenja egipatskih kultova po Sredozemlju. Prvo djelo napisano na hrvatskom jeziku koje daje cjeloviti prikaz staroegipatske povijesti, uključujući i helenistički dio, je *Egipat* od Grge Novaka. Ta knjiga, izdana još 1967., na jedanaest strana, daje kratak prikaz najosnovnijih elementa države Ptolemejevića, fokusirajući

se primarno na vladavine najpoznatijih ličnosti onoga doba, Aleksandra III. Velikog i Kleopatre VII. Novak također iznosi zanimljivu tezu o suživotu i asimilaciji Egipćana i Grka koja se prema njemu manifestirala u religijskom aspektu. Godine 2002. izlazi djelo Igora Uranića pod naslovom *Povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana*, gdje autor donosi poprilično štur povijesni pregled helenističkog razdoblja u Egiptu. Uranić se, kako i sam naslov kaže, prvenstveno osvrće na kulturni, religijski te kulturni aspekt tog perioda, iznoseći tako razne ulomke iz *Asklepija* (tzv. Hermesova proročanstva). Knjiga koja mi je poslužila kao glavna podloga za ovaj uradak je *Staroegipatska civilizacija, sv. 1: povijest i kultura Starog Egipta*, koja je izdana 2016. godine od povjesničara i egiptologa Mladena Tomorada.

2. POVIJESNI PREGLED

2.1. Makedonska dinastija

Početak vladavine makedonske dinastije nad Egiptom započinje kasno u jesen 332. g. pr. Kr.¹ Aleksandar III., poslije smrti nazvan Veliki, pojavio sa svojom vojskom kod grada Peluzija, koji se nalazio na istočnom rubu Nilske delte.² Aleksandar je bez sukoba preuzeo i uspostavio svoju vlast.³ Za razliku od drugih osvojenih područja na zapadu ahemenidskog kraljevstva Aleksandar je odlučio vlast nad Egiptom podrediti direktno sebi, dok je lokalnu ekonomiju i administraciju stavio u nadležnost Kleomena, Grka iz Naukratija.⁴ U cilju da dodatno ozakoni svoju vlast, Aleksandar je posjetio razna svetišta, čija su se božanstva često poistovjećivala sa grčkim. U oazi Siwa, koje se nalazilo u Libijskoj pustinji, poklonio se bogu Amunu, kojega su Grci poistovjećivali sa Zeusom.⁵ Ubrzo nakon posjeta proročištu u Siwi, Aleksandar će biti

Slika 1. Aleksandar III. Veliki

¹ KUIPER 2011: 89; TOMORAD 2016: 130.

² CHAMOUX 2002: 18.

³ THOMPSON 2003: 105. KUIPER 2011: 89; TOMORAD 2016: 130.

⁴ CLAYTON 1994: 208; CHAMOUX 2002: 18; THOMPSON 2003: 105; KUIPER 2011: 90.

⁵ CLAYTON 1994: 206; CHAMOUX 2002: 18-19; VANDORPE 2010: 161; TOMORAD 2016: 130.

okrunjen za vladara Gornjeg i Donjeg Egipta.⁶ Time je stvorena makedonska dinastija u Egiptu, koja će nominalno ostati na vlasti sve do 305. g. pr. Kr. Započeo je izgradnju svoje nove prijestolnice, Aleksandrije, na mjestu malog ribarskog naselja Rhakotis.⁷ Također je započeo restauraciju hramova na lokalitetima u Karnaku i Luksoru.⁸ Nakon zime, u proljeće 331. g. pr. Kr., napustit će Egipat u namjeri da nastavi svoj pohod protiv ahemenidskog kraljevstva.⁹ Do proljeća 323. g. pr. Kr., kada umire u Babilonu, Aleksandar će osvojiti većinu područja ahemenidske države, sve do današnjeg Afganistana i rijeke Ind.¹⁰

Aleksandra nasljeđuju njegov polubrat Filip III. Arhidej (323. – 317. g. pr. Kr.) i sin Aleksandar IV. (317. – 310. g. pr. Kr.). Oni su imali samo nominalnu vlast u državi te će obojica biti ubijeni u sukobima Aleksandrovih generala nasljednika – dijadoha.¹¹ Dijadosi će nakon Aleksandrove smrti preuzeti upravu nad satrapijama carstva.¹² Ptolemej I. tako postaje satrap Egipta.¹³ Nakon bitke kod Ipsa 301. g. pr. Kr. Aleksandrovo carstvo će se raspasti na desetak helenističkih ili dijelom heleniziranih država. One značajnije su bile Makedonija, Lizimahova država, Pergam, Bitinija, Pont, Armenija, Kapadokija, kraljevstvo Seleukida i kraljevstvo Ptolemejevića.¹⁴ Te su se države bitno razlikovale po uređenju, ali su imale neke zajedničke odrednice. Oslanjale su se na snažnu vojsku, helenistički jezik i kulturu te grčke i makedonske doseljenike.¹⁵

2.2. Dinastija Ptolemejevića

Dijadoh Ptolemej I. Soter prvo kao satrap (323. – 306. g. pr. Kr.) pa onda kao kralj (306. – 282. g. pr. Kr.) postavlja temelje XXXIII. dinastije Ptolemejevića.¹⁶ Vrlo rano tijekom svog upravljanja Egiptom on pokazuje želju da stekne samostalnost. Godine 321. pr. Kr. on otima

⁶ KUIPER 2011: 89; TOMORAD 2016: 130.

⁷ CHAMOUX 2003: 18; PETECHUK 2008: 209; TOMORAD 2016: 130.

⁸ CLAYTON 1994: 206; TOMORAD 2016: 130.

⁹ CHAMOUX 2002: 19; KUIPER 2011: 89; TOMORAD 2016: 130.

¹⁰ CLAYTON 1994: 206-207; CHAMOUX 2002: 35; TOMORAD 2016: 131.

¹¹ CLAYTON 1994: 207; TOMORAD 2016: 136.

¹² CLAYTON 1994: 209.

¹³ CHAMOUX 2002: 44; LEICK 2002: 131.

¹⁴ CHAMOUX 2002: 57; TOMORAD 2016: 136.

¹⁵ TOMORAD 2016: 136.

¹⁶ THOMPSON 2003: 105; TOMORAD 2016: 137.

Slika 2. Ptolemej I.

tijelo Aleksandra Velikog, koje je trebalo biti pokopano na groblju makedonskih vladara, te ga donosi prvo u Memfis, pa zatim u Aleksandriju.¹⁷ Da svoju vladavinu približi Egipćanima oženit će Thais, kćer zadnjeg vladara XXX. dinastije - Nektaneba II., ali je veza ubrzo prekinuta.¹⁸ Kroz cijelu svoju vladavinu poduzimat će velebne projekte izgradnje gradova i obnove hramova, koje uglavnom dovršavaju njegovi nasljednici.¹⁹ Tako na pustom i kamenitom otočiću Faru, pored Aleksandrije, započinje izgradnju svjetionika, koji će postati najveća naseljiva struktura na svijetu.²⁰ Ipak, glavno obilježje njegove vladavine su neprestani ratovi s drugim dijasima i rivalima. Zbog želje da

Slika 3. Ptolemej III.

zavlada Palestinom i Sirijom ulazi u sukob sa Seleukidima koji će potrajati više od stoljeća.²¹ Do kraja svog života, Ptolemej I. će svojoj dinastiji osigurati vlast nad Kirenom (Libijom), Kretom, Ciprom, Sidom, Tirom i Likijom.²²

Godine 285./284. pr. Kr. Ptolemej II. Filadelf (284. – 246. g. pr. Kr.) postaje suvladar svoga oca.²³ On će nastaviti politiku proširivanja Ptolemejskog posjeda po istočnom Sredozemlju. Nakon što se razveo od svoje prve žene, Ptolemej II. će oko 279. g. pr. Kr. oženiti svoju sestru Arsinoju II.²⁴ Brakovi između braće i sestara od tada postaju uobičajeni u vladarskoj obitelji. Krajem njegove vladavine javljaju se znaci gospodarske krize, koju pokušava spriječiti povećanjem poljoprivredne proizvodnje.²⁵

Nakon dolaska na vlast, Ptolemej III. Euerget I. (246. – 222. g. pr. Kr.) nastavlja politiku svojih prethodnika i širi svoju vlast po Maloj Aziji, Trakiji i Siriji. U njegovo vrijeme započinje izgradnja Horusova hrama u Edfu.²⁶

¹⁷ CLAYTON 1994: 209; CHAMOUX 2002: 44; VANDORPE 2010:163; TOMORAD 2016: 137.

¹⁸ CLAYTON 1994: 209; TOMORAD 2016: 137.

¹⁹ CLAYTON 1994: 210.

²⁰ Na vrhu svjetionika je najvjerojatnije bio smješten kip Posejdona ili Zeusa Sotera. THOMPSON 2003: 113; TOMORAD 2016: 137.

²¹ LEICK 2002: 131; CHAMOUX 2002: 67; TOMORAD 2016: 141.

²² CHAMOUX 2002: 70; TOMORAD 2016: 141.

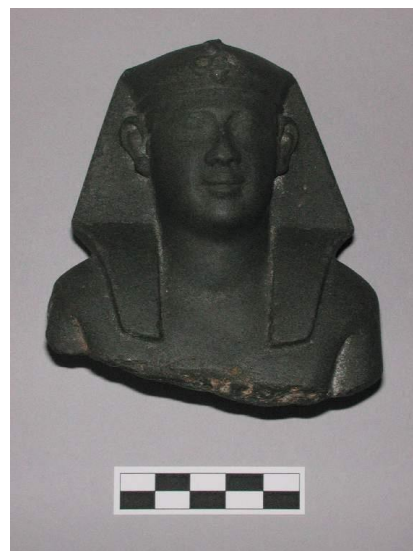
²³ CLAYTON 1994: 210; CHAMOUX 2002: 63; TOMORAD 2016: 141.

²⁴ CLAYTON 1994: 210; CHAMOUX 2002: 71-72; KUIPER 2011: 91; TOMORAD 2016: 141.

²⁵ Ptolemej II. je u više navrata posjetio nomu Fajum što pokazuje njezinu važnost. MANNING 2010: 159; TOMORAD 2016: 142.

²⁶ CLAYTON 1994: 210; MANNING 2010: 83; KUIPER 2011: 93; TOMORAD 2016: 142.

Vladavina Ptolemeja IV. Filopatora (222. – 204. g. pr. Kr.) i njegovih nasljednika, obilježena je postupnim slabljenjem kraljevstva i gubitkom prekomorskih posjeda.²⁷ Ptolemejevići više ne mogu računati samo na plaćenike te grčko i makedonsko stanovništvo da im popunjavaju vojsku, već se počinju oslanjati na egipatsko stanovništvo. To postaje očito tijekom bitke kod Rafije 217. g. pr. Kr. u kojoj je Ptolemej IV. porazio Seleukide.²⁸ Od tada pobune Egipćana postaju sve češće, pogotovo na jugu zemlje.²⁹ U nastojanju da smiri nezadovoljstvo, maloljetni Ptolemej V. Epifan (204. – 180. g. pr. Kr.) se kruni u Memfis, staroj egipatskoj prijestolnici.³⁰ Memfis je bio sjedište visokih svećenika boga Ptaha, kojih je tijekom ptolemejske vladavine bilo trinaest.³¹ Ubrzo nakon krunidbe svećenici su se okupili u cilju proslave, nakon koje nastaje kamen iz Rozete, kojim se naglašava njihov beneficianalni odnos sa kraljem.³² Krajem III. st pr. Kr. počinju pobune tijekom kojih nastaju zasebna kraljevstva na području Gornjeg Egipta, točnije u okolici grada Tebe.³³ Samoproglašeni faraoni su nosili imena koja govore o uzrocima nezadovoljstva, *Haronophris* i *Chaonnophris* („Horus je Oziris“ i „Oziris još živi“). Nemiri su napokon prekinuti pogubljenjem pobunjenika 184./183. g. pr. Kr.³⁴ Zbog gubitka prekomorskih posjeda i sve češćih pobuna, Ptolemej V. se sve više oslanja na Rimsku Republiku za podršku.³⁵

Slika 4. Ptolemej V.

Slika 5. Kamen iz Rozete

²⁷ Kraljevstvo Ptolemejevića je u II. st. pr. Kr. svedeno na Egipat, Kirenu, Cipar i nekolicinu Egejskih otoka. VANDORPE 2010: 170; TOMORAD 2016: 144.

²⁸ CLAYTON 1994: 211; KUIPER 2011: 93; TOMORAD 2016: 143.

²⁹ CHAMOUX 2002: 103.

³⁰ CLAYTON 1994: 211; THOMPSON 2003: 112, 115.

³¹ THOMPSON 2003: 112.

³² Ovaj dio stele je posebno važan jer su se pomoću nje dešifrirali hijeroglifi. Tekst je napisan na trima jezicima: hijeroglifima, demotskom i grčkom. THOMPSON 2003: 112.

³³ THOMPSON 2003: 115; TOMORAD 2016: 144.

³⁴ THOMPSON 2003: 115; TOMORAD 2016: 144.

³⁵ CHAMOUX 2002: 106; TOMORAD 2016: 144.

Slika 6. Ptolemej VI. kao Zeus-Amon

Njega nasljeđuju Ptolemej VI. Filometor (180. – 145. g. pr. Kr.), Ptolemej VIII. Euerget II. (170. – 116. g. pr. Kr.) i Kleopatra II. (132. – 130. g. pr. Kr., 124. – 116. g. pr. Kr.).³⁶ Njihove vladavine su opterećene neprestanim dinastičkim sukobima.³⁷ U jednom trenutku cijeli Egipat, osim Aleksandrije, bit će u rukama Antioha IV. iz dinastije Seleukida, koji se nakon intervencije rimskog senata povlači.³⁸ Libija i Cipar od tog vremena više nisu pod direktnom kontrolom Egipta, već se često nalaze pod upravom prognanih Ptolemejevića.³⁹ Slabi mir se postiže oko 124. g. pr. Kr., kada Ptolemej VIII. i Kleopatra III. (116. – 101. g. pr. Kr.) prekidaju rat sa Kleopatrom II. te oni svi počinju zajedno vladati.⁴⁰

Slika 7. Ptolemej Apion

Braća, Ptolemej IX. Soter II. (116. – 107. g. pr. Kr., 88. – 81. g. pr. Kr.) i Ptolemej X. Aleksandar I. (107. – 88. g. pr. Kr.), od trenutka kada zajedno stupaju na prijestolje, pod snažnim su utjecajem svoje majke, Kleopatre III.⁴¹ Poslije njezine smrti oni uslijed međusobnih borbi naizmjenično vladaju Egiptom i Ciprom.⁴² Godine 96. pr. Kr. Libija postaje dio Rimske Republike.⁴³ Nad njom je prethodno vladao Ptolemej Apion, sin omraženog Ptolemeja VIII., koji svoje kraljevstvo (Kirena) ostavlja Rimljanima u oporuci. Njih nasljeđuju Kleopatra Berenika i Ptolemej XI. Aleksandar II., koji će oboje biti ubijeni 80. g. pr. Kr.⁴⁴ Vlast preuzima Ptolemej XII. Novi Dioniz (80. – 58. g. pr. Kr., 55. – 51. g. pr. Kr.) čija je vladavina obilježena sve većim popuštanjem prema Rimskoj Republici. Nakon što je Rim anektirao Cipar 58. g. pr. Kr., Ptolemej XII. je protjeran iz Aleksandrije te njegova

³⁶ CHAMOUX 2002: 120.

³⁷ CLAYTON 1994: 214; VANDORPE 2010: 166; TOMORAD 2016: 145.

³⁸ CLAYTON 1994: 212; CHAMOUX 2002: 120; THOMPSON 2003: 107.

³⁹ THOMPSON 2003: 118.

⁴⁰ CHAMOUX 2002: 134; VANDORPE 2010: 166; TOMORAD 2016: 146.

⁴¹ CLAYTON 1994: 214; VANDORPE 2010: 166; TOMORAD 2016: 146.

⁴² CLAYTON 1994: 214; CHAMOUX 2002: 141; TOMORAD 2016: 146.

⁴³ CHAMOUX 2002: 141; THOMPSON 2003: 118; TOMORAD 2016: 146.

⁴⁴ CLAYTON 1994: 214-215; CHAMOUX 2002: 155; TOMORAD 2016: 147.

najstarija kćer, Berenika IV. (58. – 55. g. pr. Kr.) postaje kraljica.⁴⁵ Ipak, uz pomoć Rimljana, Ptolemej XII. se vraća na prijestolje.⁴⁶

Smrću Ptolemeja XII., na egipatsko prijestolje dolaze njegova mlađa kći Kleopatra VII. Filopator (51. – 30. g. pr. Kr.) i sin Ptolemej XIII. (51. – 47. g. pr. Kr.). Između njih izbija građanski rat tijekom kojeg Ptolemej XIII. umire, vjerojatno u bitci kod Aleksandrije.⁴⁷

Kleopatrina vladavina je zapamćena po njezinim romantičnim vezama sa rimskim trijumvirima, Gajem

Slika 8. Marko Antonije (lijevo) i Oktavijan (desno)

Julijem Cezarom i Markom Antonijem. Godine 47. pr. Kr. rodio se Ptolemej XV. Cezarion (44. – 30. g. pr. Kr.), za kojeg Kleopatra tvrdi da je Cezarov sin.⁴⁸ Kasnije da sebi osigura vlast, Kleopatra daje ubiti svoga mlađeg brata Ptolemeja XIV. (47. – 44. g. pr. Kr.).⁴⁹ Tijekom njezine veze sa Markom Antonijem, izgledalo je da će ptolemejski Egipat doživjeti uspon na položaj najmoćnije sile na istočnom Sredozemlju. Ipak, nakon bitke kod Akcija⁵⁰, Kleopatra i Antonije bježe u Aleksandriju, gdje će ubrzo počinuti samoubojstvo.⁵¹ Njihova smrt označava kraj faraonskog razdoblja povijesti Egipta.

3. ŽIVOT U PTOLEMEJSKOM EGIPTU

3.1. Administracija i podjela zemlje

Od nastanka staroegipatske države faraon i centralizirana uprava su činili temelj vlasti u Egiptu.⁵² Grčko-makedonski faraoni preuzimaju administrativnu podjelu koju su zatekli te je postepeno mijenjaju, uvodeći neke nove elemente. Glavni izvori, koji govore o svakodnevnom upravljanju zemljom, su tisuće papirusa napisanih na grčkom i demotskom jeziku.⁵³ Središnja vlast, ali i sva vlast uopće, se nalazila čvrsto u rukama vladara i njemu bliskih osoba, koje su

⁴⁵ CLAYTON 1994: 215; CHAMOUX 2002: 155; TOMORAD 2016: 147-148.

⁴⁶ CLAYTON 1994: 215; CHAMOUX 2002: 155; TOMORAD 2016: 148.

⁴⁷ CLAYTON 1994: 216; CHAMOUX 2002: 157-158; TYLDESLEY 2008: 97; TOMORAD 2016: 148-150.

⁴⁸ CLAYTON 1994: 216; CHAMOUX 2002: 158; TYLDESLEY 2008: 100; TOMORAD 2016: 150.

⁴⁹ CHAMOUX 2002: 158; TYLDESLEY 2008: 108; TOMORAD 2016: 151.

⁵⁰ CLAYTON 1994: 216-217; TYLDESLEY 2008: 177-179; VANDORPE 2010: 168; TOMORAD 2016: 153.

⁵¹ CLAYTON 1994: 217; CHAMOUX 2002: 163; THOMPSON 2003: 119; TOMORAD 2016: 153.

⁵² TOMORAD 2016: 213.

⁵³ ROWLANDSON 2010: 237.

bile uglavnom grčkog i makedonskog podrijetla.⁵⁴ Državna administracija je bila ustrojena na način da se kralj nalazio na čelu same administracije.⁵⁵ Ispod vladara je bio niz visokih službenika kao glavni upravitelj financija, glavni knjigovođa, upravitelj pisma i sl.⁵⁶ Potom su slijedili upravitelji 30 noma⁵⁷, čija se funkcija zvala *strategos* (general).⁵⁸ Oni su prvotno nadzirali samo vojno strukturirana naselja, s grčkom populacijom, ali ubrzo preuzimaju upravu i nad egipatskim civilnim stanovništvom – zabilježeno je da su rješavali sudske procese i peticije upućene kralju. Od kraja III. st. pr. Kr. nome na području Srednjeg i Donjeg Egipta su pod njihovom direktnom kontrolom.⁵⁹ Na dnu birokratskog lanca su bili upravitelji pojedinih sela.⁶⁰ Iz Aleksandrije se upravljalo nauptcima, koji su od vrha prolazili kroz gore navedene strukture vlasti.⁶¹

Kako je zemlja bila podijeljena najjasnije možemo vidjeti u nomi Fajum. Ta regija je pod vladavinom Ptolemeja I. bila naseljavana grčkim i makedonskim stanovništvom, pretežito vojnicima.⁶² Njihovim dolaskom stvara se novi sloj posjednika, koji ne žive u polisima, već u manjim (vojno strukturanim) zajednicama, u neposrednoj blizini egipatskoga stanovništva.⁶³ Ti novi posjednici, na svojim imanjima, primjenjuju nove metode isušivanja i navodnjavanja kanala, zbog kojih Fajum postaje jedna od najbogatijih regija u Egiptu.⁶⁴ Početkom II. st. pr. Kr. sustav dodjeljivanja zemlje, u zamjenu za vojnu službu, se proširuje na Egipćane.⁶⁵ U Fajumu je dio zemlje dodijeljen i hramovima (tzv. „sveta zemlja“)⁶⁶, kojima je od pamtivijeka pripadao veliki utjecaj u egipatskom društvu.⁶⁷ Tijekom helenističkog razdoblja hramovi su zadržali nominalnu upravu nad svojim imanjima te postaju važan oslonac Aleksandrijskih vlastodržca.⁶⁸ Iako su hramovi zadržali samoupravu nad svojim posjedima, makedonski vladari usprkos tome postavljaju vlastite činovnike u hramove. Tako su primjerice grčki notari postali konkurencija hramskim notarima.⁶⁹ Daleko najsiromašniju vrstu posjednika, sa najmanjim

⁵⁴ NOVAK 1967: 229; ROWLANDSON 2010: 239.

⁵⁵ NOVAK 1967: 229.

⁵⁶ KUIPER 2011: 96.

⁵⁷ Osnovna teritorijalna podjela u Egiptu. Broj noma se kroz staroegipatsku povijest mijenjao, ali ih je uobičajeno bilo 42, 22 u Gornjem Egiptu i 20 u Donjem Egiptu. REED 2008: 242.

⁵⁸ KUIPER 2011: 96.

⁵⁹ ROWLANDSON 2010: 239.

⁶⁰ KUIPER 2011: 96.

⁶¹ MANNING 2010: 62.

⁶² THOMPSON 2003: 108.

⁶³ ROWLANDSON 2003: 251; ROWLANDSON 2010: 239.

⁶⁴ THOMPSON 2003: 108; ROWLANDSON 2003: 255; REED 2008: 242; MANNING 2010: 161.

⁶⁵ THOMPSON 2003: 109.

⁶⁶ THOMPSON 2003: 109.

⁶⁷ TOMORAD 2016: 217.

⁶⁸ MANNING 2010: 82-83.

⁶⁹ MANNING 2010: 128; VANDORPE 2010: 176.

zemljištem, čine stanari, koji svoj posjed iznajmljuju izravno od kralja.⁷⁰ Taj posjed oni su mogli ostaviti svojim nasljednicima na korištenje.⁷¹

3.2. Poljoprivreda i hortikultura

Staroegipatska ekonomija se temeljila na iznimno organiziranoj poljoprivredi u kojoj je sudjelovala većina stanovništva. To je uključivalo aktivnosti isušivanja i navodnjavanja kanala, obrade zemlje, sijanje žitarica (pšenica) te sadnju raznih hortikultura (voća, povrća, biljka, cvijeća).⁷² Zahvaljujući bogatoj zemlji, koja je proizvodila viškove, faraoni su mogli provoditi raznovrsne djelatnosti vezane uz civilizirano društvo te ujedno imati aktivnu vanjsku politiku.⁷³ U helenističkom razdoblju država se sve više upliće u svakodnevno upravljanje zemljom. Jedan demotski tekst (ostrakon) iz 258. g. pr. Kr., pronađen u Karnaku, govori o cenzusu Ptolemeja II. kojim se naređuje popisivanje svih obradivih zemljišta u nomama. To je uključivalo popisivanje kvalitete pojedinih polja, njihovih lokacija i granica; izvorišta voda; voćnjaka i plodova koji rastu u njima; iznajmljenih parcela i opreme; i posjeda hramova i ljudi koji rade na kraljevskoj zemlji te njihove porezne obveze.⁷⁴ Helenistički vladari su uveli i nove žitarice koje povećavaju godišnji prihod od zemlje.⁷⁵ Osim žitarica, važnu ulogu u ekonomiji imaju proizvodnja vina, uljarica te uzgoj novih domaćih životinja (ovca i svinja) iz drugih Sredozemnih zemalja.⁷⁶ Pogotovo se pazilo na kultiviranje uljarica.⁷⁷ Na hramskom zemljištu uglavnom se uzgajaju žitarice, uljarice, palme i vina.⁷⁸ Žitarice i slični usjevi su se uzgajali na području koje bi rijeka Nil uobičajeno poplavila.⁷⁹ Primjena novih tehnologija također pomaže novoj agrarnoj revoluciji u Egiptu. Tako vodeničko kolo, koje se pokretalo životinjskom snagom, služi za napajanje izoliranih vinograda i voćnjaka.⁸⁰

Jedna od specifičnosti antičkog Egipta je njihov odnos prema poplavama. Dok su druga društva oko Sredozemlja strahovala od njih, egipatska poljoprivreda je o njima pak ovisila.

⁷⁰ THOMPSON 2003: 109; MANNING 2010: 160.

⁷¹ MANNING 2010: 160.

⁷² O'NEAL 2008: 23-24; TOMORAD 2016: 219.

⁷³ O'NEAL 2008: 24; TOMORAD 2016: 140.

⁷⁴ THOMPSON 2003: 109-110; CLARYSSE 2010: 240; KUIPER 2011: 91.

⁷⁵ THOMPSON 2003: 109; KUIPER 2011: 96.

⁷⁶ THOMPSON 2003: 109.

⁷⁷ THOMPSON 2003: 110.

⁷⁸ CLARYSSE 2010: 280.

⁷⁹ KEHOE 2010: 311.

⁸⁰ SHAW & NICHOLSON 1995: 17; PECK 2008: 595; KEHOE 2010: 311.

Izostanak godišnjih poplava dovodio je do propasti usjeva i gladi. Stoga su vladari u slučaju sušnih razdoblja odustali od oporezivanja pogođenih područja ili ih barem smanjili.⁸¹

3.3. Ekonomija: nova struktura

Ptolemejevići su svakojakim promjenama u administraciji i poljoprivredi nastojali izvući što više prihoda iz regija nad kojima su vladali.⁸² Snaga njihovog kraljevstva je počivala na ogromnim prihodima od poreza, kako u novcu tako i u naturi.⁸³ U prethodnim razdobljima staroegipatske povijesti porez se pretežito prikupljao od žetve i posjeda. S uvođenjem novca u VI. st. pr. Kr. polako se počinje mijenjati način razmjene dobara, ali ga tada još nije bilo dovoljno da zamijeni davanja u naturi kao glavno sredstvo plaćanja poreza.⁸⁴ Prvi ptolemejski vladari koristili su se fiskalnom politikom, čega je kovanje novca bio centralni dio, kako bi što jednostavnije nametnuli svoj suverenitet nad ostatkom Egipta.⁸⁵ Budući da je sva zemlja u državi, barem nominalno, bila kraljevo vlasništvo, svi posjednici su bili obvezani plaćati razne poreze vladaru.⁸⁶ Najveći dio poreznog prihoda u nomi Fajum, gdje imamo najviše sačuvanih izvora, dolazio je od žitelja, koji su zemlju iznajmljivali od kralja. S druge strane, hramovi i vojni posjednici na kraljevskoj zemlji, kojima je zemlja darovana od kralja, plaćali su značajno manje poreze na svoj imetak.⁸⁷ Na području Gornjeg Egipta je dio zemlje, na hramskim posjedima, bio klasificiran kao „privatan“, u smislu da su posjednici s tim zemljištem mogli slobodno raspolagati, ali svejedno su bili obvezani platiti poreze, naročito porez na žetvu. To nam pokazuje da su ptolemejski vladari bili u mogućnosti izvlačiti standardne prihode od poreza čak i na područjima gdje nisu imali potpunu kontrolu.⁸⁸ Kao i u mnogim drugim državama oko Sredozemlja, upravljanje procesom oporezivanja, pogotovo onih većih, bilo je ostavljeno u ruke privatnika. Takvi privatnici bi, uobičajeno, prvo kupili od države pravo na prikupljanje poreza, pa bi potom tijekom samog procesa oporezivanja vratili početni gubitak.⁸⁹

⁸¹ KEHOE 2010: 311; TOMORAD 2016: 220.

⁸² NOVAK 1967: 229.

⁸³ THOMPSON 2003: 109; MANNING 2010: 125, 132.

⁸⁴ TOMORAD 2016: 221.

⁸⁵ MANNING 2010: 125.

⁸⁶ THOMPSON 2003: 109; KUIPER 2011: 97; TOMORAD 2016: 138.

⁸⁷ THOMPSON 2003: 109.

⁸⁸ THOMPSON 2003: 109; KEHOE 2010: 315.

⁸⁹ THOMPSON 2003: 110; BLACKWELL 2008: 366.

U helenističkom Egiptu prikupljaju se i dodatni porezi kako bi država osigurala stalne prihode. Jedan od tih manjih poreza je bio na sol i on se primjenjivao na sve osobe te čak na životinje. Visina poreza na sol se postupno smanjivala, a bio je bitan za vladare jer se prikupljao isključivo u novcu.⁹⁰ Ptolemej II. donosi novi porez na vinograde kako bi platio izgradnju hramova i održavao kult posvećen Arsinoji II.⁹¹ Također su postojali svakojaki porezi, prikupljeni u novcima, na profesionalna zanimanja i trgovinu.⁹²

Novac je Ptolemejevićima služio da svoj novi ekonomski sustav nametnu zatečenim egipatskim institucijama. To se primarno postizalo uvođenjem novca u svakodnevni život Egipćana kao glavno sredstvo plaćanja poreza, nadnica i manjih razmjena.⁹³ Također, na području Egipta mogao je cirkulirati samo ptolemejski novac.⁹⁴ S takvom se politikom kreće već na početku ptolemejske vladavine kada je u Aleksandriji 315. g. pr. Kr. otvorena kovaonica novca.⁹⁵ Međutim, takva nastojanja države nisu imale drastične posljedice za mjesne elite u Egiptu.⁹⁶ Hramovi su tako uspjeli zadržati monopol nad proizvodnjom i prodajom tkanina⁹⁷, iako su sada morali na tu djelatnost plaćati porez.⁹⁸ Poseban status hramske institucije može se vidjeti na kamenu iz Rozete, gdje je zabilježeno da im se ukidaju poneki porezi na zemlju i vinograde.⁹⁹

3.3.1. Kovanje novca u Egiptu

Proizvodnja kovanica nije bila novost na području Egipta. Nakon što je Psametik I. (664. – 610. g. pr. Kr.) dao dopuštenje Grcima iz Mileta da osnuju grad Naukratij, tamo se ubrzo pojavljuje kovnica novca.¹⁰⁰ U helenističkom periodu vladari su kovali vlastiti novac s izraženim grčkim stilom i natpisima.¹⁰¹

Slika 9. Ptolemej IV.

⁹⁰ THOMPSON 2003: 110; MANNING 2010: 133; ROWLANDSON 2010: 240.

⁹¹ VANDORPE 2010: 164; MANNING 2010: 133.

⁹² MANNING 2010: 133.

⁹³ MANNING 2010: 132-133.

⁹⁴ KUIPER 2011: 98.

⁹⁵ MANNING 2010: 132.

⁹⁶ MANNING 2010: 133.

⁹⁷ Proizvodnja tkanine je bila jedna od raširenijih industrija na Sredozemlju. KEHOE 2010: 324.

⁹⁸ MANNING 2010: 118.

⁹⁹ CLARYSSE 2010: 282.

¹⁰⁰ SHAW & NICHOLSON 1995: 116; TOMORAD 2016: 119.

¹⁰¹ KOUSOULIS 2008: 753-754; TOMORAD 2016: 221.

Novci su se izrađivali od bronce, srebra i zlata.¹⁰² Na kovanicama su se utiskivali prikazi vladara ptolemejske dinastije, simbolički motivi (npr. rog izobilja) te mitološki motivi (npr. Zeusov orao).¹⁰³ Ptolemejski novac je cirkulirao po cijelom Sredozemlju.¹⁰⁴ Kovanice od srebra su se koristile samo u vanjskoj trgovini, zbog skupe proizvodnje, dok su se bakrene koristile za trgovinu unutar Egipta.¹⁰⁵

3.3.2. Trgovina i transport

Ptolemejsko kraljevstvo je tijekom III. st. pr. Kr. imalo uporišta na Egejskom moru, priobalju Male Azije, Levantu, Cipru i Libiji.¹⁰⁶ S osvajачkom politikom kreće se, djelomično, kako bi se osigurali trgovački putovi po Sredozemnom bazenu i ojačala pomorska ekonomija.¹⁰⁷ Ptolemej I. širi svoju vlast zapadno na Kirenu prvenstveno kako bi osigurao karavanske rute u libijskoj pustinji.¹⁰⁸

Rijeka Nil je bila sjecište trgovačkih putova u Egiptu i na njoj se odvijao transport svih vrsta tereta.¹⁰⁹ Karavane su preko gradova Edfu i Dendera povezivali Nil sa Crvenim morem, dok su karavane prema Libiji kretale južno od Oksirinka.¹¹⁰ Trgovina na području istočne pustinje je bila važna zbog uvoza zlata, bjelokosti i slonova, stoga Ptolemej II. na tom području započinje projekte izgradnje gradova i cesta.¹¹¹ Edfu je brzo cestom bio povezan s novoosnovanom Berenikom.¹¹² Za vladavine Ptolemeja III. osniva se još jedan grad na obali Crvenog mora, Adulij.¹¹³

Slika 10. Brod prepun amforama

Slika 11. Amfora iz Aleksandrije

¹⁰² KOUSOULIS 2008: 754.

¹⁰³ KOUSOULIS 2008: 754.

¹⁰⁴ KOUSOULIS 2008: 754.

¹⁰⁵ KOUSOULIS 2008: 754.

¹⁰⁶ CHAMOUX 2002: 70; TOMORAD 2016: 141.

¹⁰⁷ CHAMOUX 2002: 70;

¹⁰⁸ MANNING 2010: 106.

¹⁰⁹ TOMORAD: 2016: 220.

¹¹⁰ THOMPSON 2003: 106-107.

¹¹¹ THOMPSON 2003: 107; MANNING 2010: 106-107.

¹¹² MANNING 2010: 107.

¹¹³ PHELPS 2008: 953.

Kako su kopneni putovi prema Indiji i Baktriji od oko 260. g. pr. Kr. bili presječeni od strane Partije i kraljevstva Seleukida trgovina preko Indijskog oceana je postajala sve važnija za Egipat.¹¹⁴ Ipak, pred kraj vladavine dinastije Ptolemejevića svega je dvadeset brodova godišnje plovilo za Indiju.¹¹⁵

3.4. Društvo: Egipćani i Grci

Teško je procijeniti koliki su točno postotak stanovništva u Egiptu činili grčko-makedonski došljaci. Za nomu Fajum možemo tvrditi, ravnajući se prema cenzusima iz druge polovine III. st. pr. Kr., da ih je bilo između deset i šesnaest posto.¹¹⁶ Doseljenici s egejskih prostora su uglavnom bili koncentrirani na sjeveru zemlje, naročito u Aleksandriji, dok se na području Gornjeg Egipta naseljavaju ponajviše u okolini polisa Ptolemaj.¹¹⁷ Ptolemejevići su zbog manjka ljudstva bili primorani iskoristiti postojeće administrativne strukture i egipatske činovnike kako bi omogućili funkcioniranje države.¹¹⁸ Dakako, Egipćanima su bile dostupne samo najniže funkcije u administraciji.¹¹⁹ Interakcijom grčke i egipatske kulture počinje proces koji će uvelike izmijeniti sliku Egipta - helenizam.¹²⁰

Tijekom ptolemejske vladavine u selima i gradovima stvara se forma funkcijske dvojezičnosti.¹²¹ Nova vladajuća elita Grka nametnula je grčki jezik kao službeni, ali demotski jezik se svejedno održao u svakodnevnom životu Egipćana.¹²² Štoviše, jezik Egipćana je ostao prisutan na nižem stupnju državne administracije, pogotovo na području Gornjeg Egipta.¹²³ Unatoč svemu s vremenom je poznavanje grčkog jezika postalo uobičajeno i među egipatskim stanovništvom, naročito zbog njegove svakodnevne prisutnosti u trgovini, administraciji, sudstvu i sl.¹²⁴ Utjecaj grčkog jezika očituje se u činjenici da je sam demotski jezik preuzeo

¹¹⁴ PHELPS 2008: 953.

¹¹⁵ PHELPS 2008: 953.

¹¹⁶ THOMPSON 2003: 111; ROWLANDSON 2003: 256.

¹¹⁷ THOMPSON 2003: 111; MANNING 2010: 140.

¹¹⁸ THOMPSON 2003: 111.

¹¹⁹ NOVAK 1967: 229.

¹²⁰ CRUZ-URIBE 2010: 492.

¹²¹ CRUZ-URIBE 2010: 492.

¹²² CRUZ-URIBE 2010: 492-493; TOMORAD 2016: 138.

¹²³ THOMPSON 2003: 111; MANNING 2010: 148.

¹²⁴ MANNING 2010: 151; CRUZ-URIBE 2010: 493.

(posudio) neke riječi od njega.¹²⁵ Egipćanima su administrativne funkcije bile dostupne samo uz poznavanje grčkog jezika.¹²⁶

Grci su imali povlašteni položaj u društvu, na čemu su im zamjerali lokalni stanovnici.¹²⁷ Kod nekih Egipćana postojalo je gledište da su Grci isključivo stranci za koje moraju raditi.¹²⁸ Ipak, rijetka su pisana svjedočanstva koja bi potvrđivala diskriminaciju nad Egipćanima.¹²⁹ U Fajumu imamo drukčiju sliku suživota jer su se u toj nomi naselile i druge grupe kao Židovi, Samaritanci, Sirijci, Tračani i dr.¹³⁰ Prema tamošnjim popisima sve osobe sa statusom „Helena“ su imale razne povlastice kao izuzetak od plaćanja poreza na obol. Naravno, status Helena nisu posjedovali samo Grci, već su ga mogli dobiti i osobe koje nisu imale grčkog pretka.¹³¹ Uvjet se mogao steći primjerice radom u civilnoj administraciji što je podrazumijevalo poznavanje grčkog jezika.¹³² Neki pojedinci su i na druge načine nastojali postati helenizirani te preuzimanju grčka imena i običaje, stupaju u mješovite veze i sl.¹³³ Izvan zidina polisa je sigurno dolazilo do mješovitih brakova jer u manjim zajednicama, za razliku od polisa, nije postojalo nikakvo zakonsko ograničenje na ženidbu sa Egipćankama (Zabilježeni su poneki slučajevi takvih brakova i u Aleksandriji).¹³⁴

3.5. Vojska: struktura i uloga

Grčki najamni ratnici (hopliti) su bili prisutni u Egiptu još od vladavine XXVI. dinastije.¹³⁵ Za kraljevanja Ptolemeja I. egipatska vojska će biti ustrojena po uzoru na vojske drugih dijadoha (tzv. makedonski stil).¹³⁶ Kakav je bio raspored u samoj vojsci najbolje možemo vidjeti u bitki kod Rafije, koja se odigrala 217. g. pr. Kr. Ptolemejevići su uspjeli skupiti vojsku od 70 000 pješaka, 5 000 konjanika i 73 slonova. Konjica se sastojala od kraljevske straže, grčkih najamnika, Libijaca i „domaćih“ konjanika.¹³⁷ Pod terminom

¹²⁵ MANNING 2010: 151.

¹²⁶ THOMPSON 2003: 111; TOMORAD 2016: 138.

¹²⁷ ROWLANDSON 2003: 256; TOMORAD 2016: 138.

¹²⁸ TOMORAD 2016: 138.

¹²⁹ KUIPER 2011: 100.

¹³⁰ ROWLANDSON 2003: 256; TOMORAD 2016: 139.

¹³¹ ROWLANDSON 2003: 256.

¹³² ROWLANDSON 2003: 256.

¹³³ THOMPSON 2003: 111; KUIPER 2011: 100.

¹³⁴ ROWLANDSON 2003: 256; VANDORPE 2010: 172-173.

¹³⁵ POLLARD 2010: 446; TOMORAD 2016: 139.

¹³⁶ POLLARD 2010: 446-447.

¹³⁷ POLLARD 2010: 447.

„domaći“ se podrazumijevalo konjanike koji su imali svoja zemljišta na području Egipta (većinom u nomama Fajum i Oksirink).¹³⁸ Oni su uglavnom dolazili iz Makedonije i drugih dijelova Grčke, a zemlja im je bila dodijeljena u zamjenu za vojnu službu.¹³⁹ Temelj vojske su sačinjavali teški pješaci čiji je sastav bio osobito mješovit. Osim kraljevske straže, falanga, Libijaca i najamnika iz Grčke također je bio prisutan i znatan broj Egipćana (koji su po prvi put bili teško oklopljeni).¹⁴⁰ Ptolemej I. već uvodi Egipćane u svoju vojsku (u bitki kod Gaze 312. g. pr. Kr.), ali tada nisu imali izraženu ulogu ili čak dostatnu opremu.¹⁴¹ Treću skupinu kod Rafije su činili laki pješaci iz Krete, Trakije i Galacije. Kelti iz Galacije su često služili kao najamni vojnici na području istočnoga Sredozemlja te su se neki čak naselili u Egiptu.¹⁴² Slonovi su dio egipatske vojske od vladavine Ptolemeja I. koji je prve slonove nabavio od poraženih neprijatelja.¹⁴³ Treba napomenuti da su egipatski slonovi (šumski slonovi) kod Rafije bili slabiji (manji) od onih indijskih koje su Seleukidi imali na raspolaganju.¹⁴⁴

Slika 12. Vojnik naslonjen na galski štit

Sredinom III. st. pr. Kr. Ptolemejevićima je bio blokiran kopneni put prema Indiji, pa su se morala tražiti nova staništa slonova.¹⁴⁵ Ptolemej II. je slao ekspedicije po Nubiji, u cilju da se pronađu lovišta slonova te su ubrzo počeli nicati gradovi duž obale Crvenog mora.¹⁴⁶ Berenika, jedan od novoosnovanih gradova, će postati najvažnija morska luka na Crvenom moru.¹⁴⁷ Iz lovišta su slonovi brodovima slani na sjever do Berenike te potom cestom¹⁴⁸ kroz pustinju do Koptosa.¹⁴⁹ Put se nastavljao Nilom do okoline Fajuma od kuda su slonovi pješke išli do Memfisa, gdje su bili smješteni.¹⁵⁰ Ovaj projekt pokazuje da su ptolemejski vladari imali

¹³⁸ POLLARD 2010: 451.

¹³⁹ CHAMOUX 2002: 402; THOMPSON 2003: 108; POLLARD 2010: 451.

¹⁴⁰ CHAMOUX 2002: 103; POLLARD 2010: 447.

¹⁴¹ POLLARD 2010: 448.

¹⁴² POLLARD 2010: 447.

¹⁴³ CASSON 1993: 247; POLLARD 2010: 447-448.

¹⁴⁴ CASSON 1993: 248; POLLARD 2010: 447-448.

¹⁴⁵ CASSON 1993: 248.

¹⁴⁶ CASSON 1993: 248-249.

¹⁴⁷ CASSON 1993: 249.

¹⁴⁸ Dio veće ceste koja je spajala Edfu i Bereniku.

¹⁴⁹ CASSON 1994: 257.

¹⁵⁰ CASSON 1994: 258.

moгуćnost opskrbljivati razne postaje po Afrićkom rogu, prilagoditi te postaje transportu slonova, dizajnirati posebne brodove za njihov transport te omogućiti kontinuiranu plovidbu u oba smjera.¹⁵¹

Egipatsku vojsku u tom razdoblju možemo podijeliti u dvije skupine. Prva grupa su posade vojnika raspoređenih po zemlji u cilju da se suzbiju pobune.¹⁵² Imali su sve važniju ulogu od 2. st. pr. Kr. kada ustanci na području Gornjeg Egipta postaju sve učestaliji.¹⁵³ Drugu grupu čine vojni naseljenici koji su

služili kao rezerve te oni sve više zamjenjuju najamnike u standardnoj vojsci. Prvotno su to bili došljaci iz egejskih prostora, koji su zemlju dobivali na temelju svojeg statusa u vojsci¹⁵⁴, a od 2. st. pr. Kr. zemljišta na kraljevom posjedu su dobivali i egipatski vojnici, iako su njihova bila puno manja.¹⁵⁵ Postojale su također razne paravojne postrojbe, koje su isto dobivale zemljišta, što bi moglo sugerirati strogi nadzor nad svakodnevnim životom.¹⁵⁶

Slika 13. Stela koja slavi uspješan lov na slonove

3.6. Religija i kultovi

Svećenici iz Egipta su odmah po dolasku Makedonaca proglasili svoju potporu novom režimu te poduzimaju razne aktivnosti kako bi dali legitimitet osvajačima¹⁵⁷, kao sastavljanje mitskog djela o životu Aleksandra Velikog pod nazivom *Aleksandrida*.¹⁵⁸ Također, egipatski svećenik Maneton je napisao djelo *Aegyptiaca*, koje govori o vladavinama pojedinih faraona, od mitskog doba do dolaska Aleksandra Velikog u Egipat.¹⁵⁹ U zamjenu za njihovu podršku Ptolemejevići poduzimanju građevinske projekte obnove hramova (npr. Horusov hram u Edfu).¹⁶⁰ Odnos sa svećenicima je bio ključan kako bi se među Egipćanima propagirao kult makedonskih faraona. Prvi korak je bio stvaranje kulta Aleksandra Velikog, u novoj

¹⁵¹ CASSON 1994: 259.

¹⁵² POLLARD 2010: 450.

¹⁵³ POLLARD 2010: 451.

¹⁵⁴ THOMPSON 2003: 108; POLLARD 2010: 451.

¹⁵⁵ THOMPSON 2003: 109; POLLARD 2010: 451.

¹⁵⁶ POLLARD 2010: 451-452.

¹⁵⁷ Svećenici su bili čuvari političkog legitimiteta u Egiptu. MANNING 2010: 92-93.

¹⁵⁸ FRANKFURTER 2010: 530.

¹⁵⁹ MANNING 2010: 152; TOMORAD: 2016: 12.

¹⁶⁰ FRANKFURTER 2010: 530.

prijestolnici Aleksandriji, prema kojem se počelo bilježiti vrijeme.¹⁶¹ Ptolemej II. u 272. g. pr. Kr. proglašava sebe i Arsinoju II. bogovima, čime je stavio vlastiti dinastijski kult uz rame Aleksandrovom.¹⁶² Nakon smrti Arsinoje II. osniva se njezin kult koji će se proširiti cijelim Sredozemljem¹⁶³, a igrao je bitnu ulogu u penetraciji prikaza Ptolemejevića na hramskim zidovima.¹⁶⁴ S izgradnjom Aleksandrove grobnice, gdje su se pokapali i Ptolemejevići, makedonski dinastijski kult će dobiti svoju konačnu formu.¹⁶⁵ U gradu Ptolemaju, važnom administrativnom i religijskom centru Gornjeg Egipta¹⁶⁶, sagrađena je grobnica za Ptolemeja I., imitirajući onu u Aleksandriji.¹⁶⁷

3.6.1. Egipatski kultovi i njihovo širenje po Sredozemlju

Slika 14. Izida i Harpokrat

Staroeipatski kultovi Izide i Ozirisa počeli su se štovati među grčkim polisima (Atena i Pirej) na Egejskom moru barem od početka IV. st. pr. Kr.¹⁶⁸, a bili su poznati na tim prostorima i ranije (Izida).¹⁶⁹ Od početka III. st. pr. Kr. počinje naglo širenje istočnih kultova, uključujući i egipatskih, po Sredozemlju što se prvenstveno može pripisati propadanju ahemenidske države.¹⁷⁰ Prodiranje egipatskih artefakata i pogrebnih običaja na istočnom Sredozemlju zabilježeno je još u kasnom razdoblju čemu svjedoči mumija Nesu-hensu omotana lanom koji je ispisan etruščanskim pismom.¹⁷¹ U helenističkom periodu (ali i ranije), grčka božanstva su se poistovjećivala sa egipatskim (Zeus-Amon, Apolon-Horus, i dr.)¹⁷² te se postepeno tijekom vladavine Ptolemeja I. uvode prvi sinkretistički bogovi, od kojih je „sveti bog“ Serapis¹⁷³ postao

¹⁶¹ THOMPSON 2003: 113.

¹⁶² THOMPSON 2003: 114; VANDORPE 2010: 163; TOMORAD 2016: 137.

¹⁶³ VANDORPE 2010: 163-164.

¹⁶⁴ THOMPSON 2003: 114-115; VANDORPE 2010: 164.

¹⁶⁵ THOMPSON 2003: 114; VANDORPE 2010: 164.

¹⁶⁶ KEHOE 2010: 312.

¹⁶⁷ THOMPSON 2003: 114; VANDORPE 2010: 164.

¹⁶⁸ TRIPOLITIS 2002: 27; TOMORAD 2015: 169; TOMORAD 2016: 285.

¹⁶⁹ TRIPOLITIS 2002: 27.

¹⁷⁰ POTTER 2003: 425.

¹⁷¹ Mumija se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu. TOMORAD 2015: 169.

¹⁷² KUIPER 2011: 98.

¹⁷³ Serapis ima podrijetlo u koloniji Sinope, na obali Crnog Mora, gdje je bio štovan kao gospodar morskih dubina. TOMORAD 2016: 277.

najrašireniji ptolemejski kult u Sredozemlju.¹⁷⁴ Serapis je bio dinastijski bog Ptolemejevića¹⁷⁵ i novo vrhovno božanstvo¹⁷⁶, s podrijetlom u kultu Apisa-Oziris.¹⁷⁷ Osim Serapisa na značaju dobivaju i drugi „stariji“ staroegipatski kultovi, kao kult Harpokrata (Horus dijete)¹⁷⁸, koji je po novoj mitologiji bio sin Serapisa i Izide.¹⁷⁹ Iako su sinkretistički kultovi dobivali na popularnosti među egipatskim stanovništvom, nastavljeno je štovanje staroegipatskih bogova (Sobek, Tot, Set) u njihovim posvećenim hramovima.¹⁸⁰ Od Sredine III. st. pr. egipatski kultovi (Izida, Oziris, Hator, i dr.) i sinkretistički kultovi sve više su se širili Sredozemnim morem.¹⁸¹ To je bio tzv. prvi val širenja (difuzije) egipatskih kultova koji je trajao do I. st. pr. Kr.¹⁸²

U Kartagi je već sredinom III. st. pr. Kr. postojao hram posvećen Serapisu te je u njegovoj bazi pronađen kip s natpisom Maneton, čije ime se, osim kao kroničara, također veže uz početnu fazu širenje Serapisova kulta.¹⁸³ Na teritoriju Rimske Republike prisutnost egipatskih kultova se tolerirala tek povremeno. Krajem III. st. pr. Kr. podižu se prvi hramovi posvećeni Serapisu i Izidi u Rimu, ali oni su već po svršetku II. punskog rata uklonjeni iz grada zajedno sa drugim istočnjačkim kultovima.¹⁸⁴ Slične epizode u kojima su se elementi staroegipatske religije službeno izbacivali iz vjerskog života Rimljana postat će s vremenom uobičajene, pogotovo u zadnjem stoljeću postojanja Rimske Republike. Godine 28. pr. Kr. Rimski Senat je pod utjecajem Oktavijana zabranio štovanje staroegipatskih kultova u svim gradovima pod rimskom vlašću.¹⁸⁵ Naposljetku, s dolaskom Gaja Kaligule na vlast 38. g. po. Kr. prestaju protjerivanja egipatskih božanstava te započinje drugi val širenja staroegipatskih kultova po Sredozemlju, koji će potrajati sve do IV. st. po. Kr.¹⁸⁶

¹⁷⁴ VANDORPE 2010: 175; TOMORAD 2015: 169; TOMORAD 2016: 285.

¹⁷⁵ VANDORPE 2010: 175.

¹⁷⁶ TOMORAD 2016: 277.

¹⁷⁷ VANDORPE 2010: 175; TOMORAD: 277; FRANKFURTER 2010: 530; KUIPER 2011: 98-99.

¹⁷⁸ TOMORAD 2015: 169; TOMORAD 2016: 272, 285.

¹⁷⁹ ANDRINGA 2007: 85-86; TOMORAD 2016: 285.

¹⁸⁰ FRANKFURTER: 530.

¹⁸¹ TOMORAD 2015: 172; TOMORAD 2016: 285-286.

¹⁸² TOMORAD 2015: 172.

¹⁸³ TOMORAD 2015: 172; TOMORAD 2016: 286.

¹⁸⁴ TOMORAD 2015: 172; TOMORAD 2016: 286.

¹⁸⁵ TOMORAD 2015: 172; TOMORAD 2016: 286-287.

¹⁸⁶ TOMORAD 2015: 172; TOMORAD 2016: 287.

4. ZAKLJUČAK

Dolaskom Aleksandra Velikog i njegovih nasljednika na egipatsko tlo započeo je jedan od najosebujnijih perioda staroegipatske povijesti. Egipat ponovno postaje jedna od najistaknutijih država na Sredozemlju, sa posjedima od Nubije do Trakije te od Krete do Sirije. Ptolemejevići, iako vladari stranog porijekla, postali su najdugovječnija dinastija na egipatskom prijestolju te su stvorili novi tip vladavine spajajući grčko naslijeđe s egipatskim. Učinkovitost nove administracije se vidi u kontroli nad svim strukturama vlasti, gospodarstva i religije. Neka zapuštena područja kao noma Fajum zbog naseljavanja i novih metoda obrade zemlje počinju prednjačiti u proizvodnim djelatnostima. Jednako tako, nikada prije trgovina nije bila toliko razvijena na području Crvenog mora te su čak uspostavljene veze s Indijom. Glede uvođenja nove vlasti i potlačivanja lokalnog egipatskog stanovništva, teško je zbog manjka izvora procijeniti u kolikoj se mjeri to događalo. Treba imati na umu da su svi antički osvajački narodi u određenoj mjeri diskriminirali pokoreno stanovništvo. Najočitiji primjer takvog ophođenja kod ptolemejskog Egipta odnosi se na odvojenost Grka koji žive u polisima i Egipćana koji uglavnom obrađuju zemlju. Međutim, dio Grka je živio u manjim zajednicama izvan polisa te samim time bio izložen utjecajima lokalnog egipatskog stanovništva. Postepeno su s njima stupali i u rodbinske veze čime je dolazilo do miješanja običaja i vjerovanja. Sa slabljenjem kraljevstva u 2. st. pr. Kr. dolazi do još većeg međusobnog povezivanja i asimilacije. Zanimljivo je da se jezik Egipćana zadržao u uporabi nekoliko stoljeća nakon nestanka dinastije Ptolemejevića. Veliki dio egipatske kulture iz doba grčko-makedonskih faraona preuzelo je kasnije Rimsko carstvo koje je tijekom 1. st. pr. Kr. ovladalo Egiptom te ju tijekom svoje višestoljetne vladavine ondašnjim svijetom prenijelo na cijelo Sredozemlje i veći dio Europe.

5. POPIS ILUSTRACIJA

- Sl. 1. Brončani kipić lovca, najvjerojatnije Aleksandar III. Veliki. London: *British Museum*.
- Sl. 2. Novac Aleksandrijske kovnice. Sprijeda se nalazi prikaz Ptolemeja I. Sotera, a na stražnjoj Zeusov orao. London: *British Museum*.
- Sl. 3. Figura Ptolemeja III. Euergeta I. kao Heraklo. Pripadnici dinastije Ptolemejevića su vukli podrijetlo od boga Herakla. London: *British Museum*.
- Sl. 4. Poprsje Ptolemeja IV. Filopatora ili Ptolemeja V. Epifana. Cambridge: *Fitzwilliam Museum*.
- Sl. 5. Kamen iz Rozete, izrađen za vladavine Ptolemeja V. London: *British Museum*.
- Sl. 6. Ptolemej VI. Filometor kao Zeus-Amon. Novac Aleksandrijske kovnice. Cambridge: *Fitzwilliam Museum*.
- Sl. 7. Mramorni portret helenističkog kralja, najvjerojatnije Ptolemeja Apiona. Cambridge: *Fitzwilliam Museum*.
- Sl. 8. Zlatna kovanica iskovana u Rimskoj Republici, 39. g. pr. Kr. Sprijeda se nalazi prikaz Marka Antonija, a na stražnjoj prikaz Oktavijana. London: *British Museum*.
- Sl. 9. Novac Aleksandrijske kovnice. Sprijeda se nalazi prikaz Ptolemeja IV. Filopatora, a na stražnjoj rog izobilja. London: *British Museum*.
- Sl. 10. Terakotna figura broda krcatog s amforama. Ptolemejsko razdoblje, o. 2. st. pr. Kr. London: *British Museum*.
- Sl. 11. Amfora proizvedena u Aleksandriji o. 1. st. pr. Kr. London: *British Museum*.
- Sl. 12. Egipatska terakotna figura vojnika naslonjenog na galski štit. Ptolemejsko razdoblje, o. 3. st. pr. Kr. London: *British Museum*.
- Sl. 13. Mramorna stela napisana grčkim pismom. Podignuta je u čast uspješnog lova na slonove. Ptolemejsko razdoblje, 209.-205. g. pr. Kr. London: *British Museum*.
- Sl. 14. Posjednuta figura Izide koja doji Harpokrata. Kasno razdoblje. London: *British Museum*.

6. BIBLIOGRAFIJA

ANDRINGA, William Van

(2007) „Religions and the Integration of Cities in the Empire in the Second Century AD: The Creation of a Common Religious Language“. U: RÜPKE, Jörg (ur.), *A companion to Roman Religion*. Oxford: 83-95.

BLACKWELL, Christopher

(2008) „Economy: Greece“. U: BOGUCKI, Peter (ur.), *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World*, vol. I. New York: 362-366.

BOGUCKI, Peter (ur.)

(2008) *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World*, vol. I., New York.

CASSON, Lionel

(1993) „Ptolemy II and the Hunting of African Elephants“, *Transactions of the American Philological Association*, vol. 123: 247-260.

CHAMOUX, François

(2002) *Hellenistic Civilisation*. Oxford.

CLARYSSE, Willy

(2010) „Egyptian Temples and Priests: Graeco-Roman“. U: LLYOD, Alan B. (ur.), *A companion to Ancient Egypt*, vol. I. Oxford: 274-290.

CLAYTON, Peter A.

(1994) *Chronicle of the Pharaohs: The Reign-by-Reign Record of the Rules and Dynasties of Ancient Egypt*. London-New York.

CRUZ-URIHE, Eugene

(2010) „Social Structure and Daily Life: Graeco-Roman“. U: LLYOD, Alan B. (ur.), *A companion to Ancient Egypt*, vol. I. Oxford: 491-506.

ERSKINE, Andrew (ur.)

(2003) *A companion to the Hellenistic world*. Oxford.

FRANKFURTER, David

(2010) „Religion in Society: Graeco-Roman“. U: LLYOD, Alan B. (ur.), *A companion to Ancient Egypt*, vol. I. Oxford: 526-546.

KEHOE, Dennis

(2010) „The Economy: Graeco-Roman“. U: LLYOD, Alan B. (ur.), *A companion to Ancient Egypt*, vol. I. Oxford: 309-325.

KOUSOULIS, Panagiotis I. M.

(2008) „Money and coinage: Egypt“. U: BOGUCKI, Peter (ur.), *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World*, vol. I. New York: 753-754.

KUIPER, Kathleen (ur.)

(2011) *Ancient Egypt: from prehistory to the islamic conquest*. New York.

LEICK, Gwendolyn

(2002) *Who's who in the Ancient Near East*. London-New York.

LLOYD, Alan B. (ur.)

(2010) *A companion to Ancient Egypt*, vol. I. Oxford.

MANNING, J. G.

(2010) *The Last Pharaohs: Egypt Under the Ptolemies, 305-30 BC*. Princeton-Oxford.

NOVAK, Grga

(1967) *Egipat – prehistorija, faraoni, osvajači, kultura*. Zagreb

O'NEAL, Michael J.

(2008) „Agriculture: Egypt“. U: BOGUCKI, Peter (ur.), *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World*, vol. I. New York: 20-24.

PECK, William H.

(2008) „Inventions: Egypt“. U: BOGUCKI, Peter (ur.), *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World*, vol. I. New York: 594-596.

PETECHUK, David

(2008) „Cities: Egypt“. U: BOGUCKI, Peter (ur.), *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World*, vol. I. New York: 205-210.

PHELPS, Mark Anthony

(2008) „Seafaring and navigation: Africa“. U: BOGUCKI, Peter (ur.), *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World*, vol. I. New York: 952-953.

POLLARD, Nigel

(2010) „Military Institutions and Warfare: Graeco-Roman“. U: LLYOD, Alan B. (ur.), *A companion to Ancient Egypt*, vol. I. Oxford: 446-465.

POTTER, David

(2003) „Hellenistic Religion“. U: ERSKINE, Andrew (ur.), *A companion to the Hellenistic world*, Oxford: 407- 430.

REED, Kelly-Anne Diamond

(2008) „Climate and geography: Egypt“. U: BOGUCKI, Peter (ur.), *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World*, vol. I. New York: 239-244.

ROWLANDSON, Jane

(2003) „Town and Country in Ptolemaic Egypt“. U: ERSKINE, Andrew (ur.), *A companion to the Hellenistic world*. Oxford: 249-263.

(2010) „Administration and Law: Graeco-Roman“. U: LLYOD, Alan B. (ur.), *A companion to Ancient Egypt*, vol. I. Oxford: 237-254.

RÜPKE, Jörg (ur.)

(2007) *A companion to Roman Religion*. Oxford.

SHAW, Ian & NICHOLSON, Paul

(1995) *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*. London.

THOMPSON, Dorothy J.

(2003) „The Ptolemies and Egypt“. U: ERSKINE, Andrew (ur.), *A companion to the Hellenistic world*, Oxford: 105-120.

TOMORAD, Mladen

(2015) „The Early Penetration of Ancient Egyptian Artifacts and Dissemination of the Cults of Egyptian Divinities in Istria and Illyricum (1st Millennium B.C.-1st Century A.D.)“. U: TOMORAD, Mladen (ur.) *A History of Research Into Ancient Egyptian Culture Conducted in Southeast Europe*, Oxford: 167-200.

(2016) *Staroegipatska Civilizacija, sv. 1: povijest i kultura Starog Egipta*. Zagreb.

TRIPOLITIS, Antonia

(2002) *Religions of the Hellenistic-Roman Age*. Cambridge-Grand Rapids.

TYLDESLEY, Joyce

(2008) *Cleopatra, Last Queen of Egypt*. London.

VANDORPE, Katelijn

(2010) „The Ptolemaic Period“. U: LLYOD, Alan B. (ur.), *A companion to Ancient Egypt*, vol. I. Oxford: 159-179.